

ТМ	Г. XXXV	Бр. 2	Стр. 639-653	Ниш	април - јун	2011.
----	---------	-------	--------------	-----	-------------	-------

UDK 008:502.131.1

Оригинални научни рад
Примљено: 20. 4. 2011.

Весна Милтојевић
Универзитет у Нишу
Факултет заштите на раду
Ниш

КУЛТУРА КАО ДИМЕНЗИЈА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА*

Резиме

Друштвени развој се у савременим условима везује за модел одрживог развоја. Сам појам води порекло из биолошких дисциплина, да би постепено појам одрживости почео да прожима и да се користи и у другим наукама, али и у пракси. Осим у науци, појам бива прихваћен и од стране међународне заједнице, те се концепт одрживог развоја усваја као глобални концепт развоја на Конференцији у Рио де Жанеиру у циљу превазилажења проблема везаних за развој савремене цивилизације и изналажења могућег пута развоја.

Уобичајно се говори о три димензије одрживог развоја: економској, социјалној и еколошкој. У раду се указује на делимично занемаривање, четврте димензије - културне, која је важна не само за досезање развоја у правом смислу, већ је и основ очувања културне разноврсности и националног идентитета у мултикултуралним друштвима, па самим тим и у пограничним областима.

Кључне речи: одрживи развој, економска одрживост, социјална одрживост, еколошка одрживост, културна одрживост

УВОД

Двадесети век, слободно можемо рећи, обележавају два супротна схватања о месту и улози човека у свету који га окружују и о развоју. *Прво*, које се сусреће до седамдесетих година прошлог века

vesna.miltojevic@znrfak.ni.ac.rs

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије (179013)*, који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство за науку и технолошки развој РС.

поистовећује економски раст са друштвеним развојем уз потенцирање значаја научно-техничког прогреса као основе развоја друштва (доба пан-технолошког оптимизма). Друго становиште, добија на значају седамдесетих година, када су се високо развијене индустријске земље, али и оне које су стремиле развоју суочиле са многобројним проблемима везаним за даљи развој. Инфлација, незапосленост, сиромаштво на једној страни, као и све изразитије испољавање негативних последица нарушавања еколошке равнотеже, на другој, захтевали су другачије промишљање и конципирање развоја.

Развој се дуги низ година разматрао само са становишта економских наука, уз поистовећивање економског раста са развојем. Значајан утицај на другачије поимање развоја у оквиру економских наука извршила је књига Nicholasa Georgescu-Roegen-а *Закон ентропије и економски процес* (1971), а на шири круг научне, светске и политичке јавности, између осталих књиге *Тихо пролеће* (Carson 1952), *Светска динамика* (Forester 1971), *Границе раста* (Meadows et al. 1972). Поменуте као и друге публикације указале су на антропогену условљеност еколошке кризе и неопходност усклађивања индустријског развоја и економског раста са потребом очувања и заштите животне средине. Концепт одрживог развоја, настао као пут решавања еколошке кризе изазване индустријском експлоатацијом ресурса животне средине и континуираног пропадања њеног квалитета, временом је обogaћен углавном економском и социјалном димензијом (Orboi et al. 2010, 749), мада се помиње и културна димензија одрживог развоја.

Осим другачијег промишљања развоја у научним круговима, промишљања и тражење излаза из еколошке кризе са којом су се суочила друштва без обзира на степен развијености, сусрећу се и у оквиру међународних организација, пре свега Организације уједињених нација. У Стокхолму је 1972. године одржана Конференција УН о животној средини, а у усвојеној Декларацији се указује на неопходност усаглашавања економског развоја са очувањем природне средине и на интергенерацијску сарадњу. (Декларација о човековој средини 1972). Од стране ове организације иницирано је оснивање Програма Уједињених нација за животну средину, усвојена и прокламована Светска стратегија очувања природе (1980) и установљена Светска комисија за животну средину и развој – Бругландова комисија (1983) која у свом извештају 1987. године даје једну од првих дефиниција одрживог развоја.

ЧЕТИРИ ДИМЕНЗИЈЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

Термин одрживи развој је један од најчешће употребљаваних термина у савременој научној и стручној литератури, а бројност дефиниција и тумачења концепта наводе мислиоце да о одрживом раз-

воју говоре као о термину који „измиче дефиницији (Di Castri 2004, 50)“. Дефинисање одрживог развоја везује се за Извештај Комисије Уједињених нација за животну средину и развој (World Commission on Environment and Development), мада идеје налазимо раније, пре свега у Извештајима римског клуба кроз тражење решења за решавање еколошких проблема. Анализа интеракције инвестирања у индустријализацију и пољопривредну производњу, исцрпљивање природних ресурса, пораст броја становништва, су неки од елемената који се анализирају и на основу којих се дају предлози за ублажавање и решавање еколошких проблема који воде ка еколошкој катастрофи. Не улазећи у дубљу анализу, свакако треба поменути идеје о неопходности ограничавања потрошње природних ресурса и смањење загађености животне средине изнете (Meadows et al. 1974), развоју, разноврсности и солидарности у случају кризних ситуација (Mesarović and Pestela 1976), о неопходности преображаја међународног поретка (Tinbergen 1976), бризи о енергетским и природним ресурсима (Laszlo 1979), институцијама које би биле у стању да спроведу најрационалнија решења за заштиту и очување животне средине (Gabor et al. 1978). Утицај на формирање концепта одрживог развоја несумњиво су имале и идеје изнете у књигама *Тихо пролеће* (Carson 1952), *Цена економског раста* (Mishan 1967), *Енергетска основа човека и природе* (Odum 1954), *Затворени круг* (Commoner 1972), *Једна планета је опљачкана* (Grun 1985), *Земља планета наша једина* (Vord and Dibo 1976), *Трећи талас* (Tofler 1983), али и многе друге.

С обзиром да су научници различитих профила указивали на неопходност заштите животне средине, а као узрок нарушавања еколошке равнотеже наводили пре свега брзу индустријализацију у циљу економског раста, сам концепт одрживог развоја има за циљ преваходно усклађивање економског раста са еколошким могућностима, да би временом била укључена још једна димензија одрживог развоја – социјална. Једну од првих дефиниција одрживог развоја као модела друштвеног развоја који почива на усклађивању економског развоја са потребом очувања животне средине и интергенерацијској солидарности, која је иначе изазвала многе полемике, садржана је у тзв. *Брутланд извештају* по којој је одрживи развој, „развој којим се иде у сусрет потребама садашњости, тако да се не угрожава будућност будућих генерација да задовоље своје сопствене потребе. У суштини одрживи развој је процес промена унутар кога су експлоатација ресурса, усмеравање инвестиција, оријентација технолошког развоја и институционалне промене у хармонији и омогућавају коришћење садашњих и будућих потенцијала како би се задовољиле људске потребе и аспирације (World Commission on Environment and Development 1987, 8)“. Међутим, три појма (потребе, аспирације и развој) у дефиницији због недовољне операционализације

изазвају бројна питања и дилеме. Пре свега, на које потребе се мисли, с обзиром да један део људи на планети не успева да задовољи ни основне, егзистенцијалне потребе и живи у сиромаштву, на које аспирације се мисли и чиме су оне условљене и који су механизми за остваривање овог типа развоја. (Norgaard 1994; Redclift 1989; Solow, 1993). Без обзира на полемике везане за дефинисање одрживог развоја, Извештај је значајан због апострофирања проблема као што су сиромаштво, нарушавање еколошке равнотеже и потреба заштите животне средине, односно због указивања на потребу усклађивања друштвено-економског развоја са могућностима и капацитетима животне средине у развијеним и земљама које теже развоју уз избегавање економских, социјалних и еколошких ризика и криза. По објављивању Извештаја, следе бројне научне расправе о концепту одрживог развоја, као и дискусије у оквиру међународних организација, пре свих ОУН.

О концепту се расправља са економског, еколошког, технолошког, социолошког аспекта, на једној страни, уз истовремено прихватање овог типа развоја на глобалном нивоу, уз напоре да се дефиниција учини оперативном. Оперативност дефиниције омогућава изграђивање стратегија одрживог развоја на глобалном, националном и нивоу локалних заједница, а сам концепт развоја постаје и практично применљив. Неколико година после Брутланд извештаја, оперативно одређење сусреће се у Стратегији за одрживи живот (*Caring for the Earth*), по коме „одрживи развој у свом фокусу има људе и његов циљ је да унапреди квалитет људског живота. Одрживи развој се заснива на заштити, тако да је условљен потребом да се уважава капацитет природе, како би се обезбедили ресурси и услуге потребне за живот. Из ове перспективе, одрживи развој значи унапређење квалитета људског живота у границама капацитета подношења екосистема који га подржавају (IUCN, UNEP, WWF 1991)“⁴. Осим дефинисања принципа неопходних за остваривање одрживог друштва (поштовање и брига за заједницу, побољшање квалитета људског живота, очување виталности Земље и различитости, смање трошење необновљивих ресурса, промене личних ставова и праксе, омогућавање заједницама да се брину о својим срединама, обезбеђивање националног оквира за интегрисање развоја и заштите, и успостављање међународне сарадње), описа активности које треба предузети ради заштите биосфере, посебно у области енергије, пословања, индустрије и трговине, људских насеља, пољопривреде, шума, вода и приобалних подручја, дају се и смернице за прилагођавање принципа одрживог развоја локалним особеностима. (IUCN, UNEP, WWF 1991).

Прихватању концепта одрживог развоја на глобалном нивоу допринела је *Конференција Уједињених нација* одржана у Рио де Жанеиру 1992. У усвојеној *Рио декларацији о животној средини и раз-*

воју, истиче се „право људи на здрав и продуктиван живот у складу са природом“ и интергенерацијска одговорност, неопходност усаглашавања развоја са заштитом животне средине, искорењивање сиромаштва као претпоставка остваривања одрживог развоја, међународна сарадња у области заштите животне средине, неопходност: смањења и елиминисања облика „производње који нису у складу са одрживим развојем“, вођења демографске политике, „јачања капацитета за одрживи развој унапређењем научне комуникације кроз размену научних и техничких знања и путем подстицања развоја, прилагођавања, ширења и трансфера технологија, укључујући и нове“, укључивања грађана у решавање питања заштите животне средине, доношења адекватних закона, сарадње која би довела до економског раста, одрживог развоја и заштите животне средине, примене превентивних мера за заштиту животне средине, итд. (Рио декларацији о животној средини и развоју 1992).

Концепт одрживог развоја заправо указује на неопходност успостављања новог односа између развоја, благостања и заштите животне средине, те се схвата као „облик друштвене и структуралне друштвене трансформације који уважава однос економског раста и необновљивих ресурса (Pearce et al. 1990, 3)“, односно као стратегија развоја којом се управља свим основним средствима, природним ресурсима, баш као и финансијским средствима ради повећања дугорочног богатства и благостања (Repetto 1986, 15). Као концепт који мери и хармонизује економске и еколошке циљеве захтева комплементарно сагледавање економских и еколошких интереса и нуди интегрални привредни развој. (Милеуснић 1995, 33). Одређења одрживог развоја углавном потенцирају његове три димензије, економску, еколошку и социјалну и захтевају „редефинисање економског раста, разумно коришћење природних ресурса и подизање квалитета производње; искорењивање сиромаштва и задовољавање основних потреба становништва (посао, храна, енергија, снабдевање водом, становање и здравље); прихватљив раст становништва; очување природних ресурса и повећање разноврсности кроз одржавање екосистема и праћење утицаја привредних активности на животну средину; технолошке промене и контролу технолошких ресурса; децентрализацију власти и активно учешће грађана у процесу доношења одлука; доношење националних и међународних прописа у вези животне средине и развоја (Orboi et al. 2010, 752).“ уз занемаривање четврте димензије одрживог развоја – културне.

Наиме, схватимо ли одрживи развој само као развој који захтева „унапређивање техничко технолошке основе рада, пораст друштвеног богатства и благостања људи уз истовремено очување животне средине за опстанак садашњих и будућих генерација (Марковић 2005, 401)“, намеће се питање колико ће такав развој бити усаглашен

са моралним и културним циљевима укореењеним у историјском наслеђу сваког народа (Мајог 1991, 66), односно неће ли довести до униформности у развоју уз немогућност проналажења властитог пута развоја. Зато се чини много прихватљивије одређење одрживог развоја које уводи и четврту димензију одрживости – културну. У тежњи да објасни неопходност поимања одрживости и одрживог развоја кроз четири димензије di Castri (1995) користи метафору ренесансне столице. По његовом мишљењу уколико желимо да досегнемо одрживи развој, неопходно је усагласити четири ослоња одрживог развоја: економски, еколошки, социјални и културни. „Одрживи развој може да функционише само када су четири ослоња развоја – привредни, друштвени, културни и животна средина – од подједнаког значаја и јачине, са чврстом међусобном повезаношћу и условљеношћу опскрбљене прилагодивом институционалном основом. Ако је једна нога столице краћа или дужа од осталих, нема удобног седења, нема одрживости /.../ (Di Castri 1995, 2-7)“.

Осим аутора који сматрају да култура представља четврту димензију одрживог развоја, има и аутора који се слажу да одрживи развој никако не сме да се сведе на три димензије, али мишљења су да четврту димензију не чини култура, већ као четврти стуб одрживог интегралног развоја наводе политичку или пак институционалну димензију. Тако рецимо, Lay као димензије одрживог развоја наводи биолошко-еколошку, економску, социокултурну и политичку димензију (Lay 2007, 33-34), а институционалну димензију налазимо код Spangenberg-a (Spangenberg 2007) који указује на недоследност тумачења дефиниције одрживог развоја дате у Брутланд извештају, при чему се занемарује институционална димензија одрживог развоја, или се сагледава кроз остале три.

С обзиром да углавном постоји сагласност о три димензије одрживог развоја и шта оне обухватају постоје и индикатори за праћење одрживости у овим областима. *Еколошка одрживост* обухвата превасходно очување биодиверзитета, екосистема, станишта, бригу о угроженим врстама, очување природних ресурса, смањење загађивања животне средине, те су одређени индикатори који прате одрживост у оквиру пет области (атмосфера, земљиште, океани, мора и приобаље, воде и биодиверзитет) и тринаест под-области (климатске промене, уништавање озонског омотача, квалитет ваздуха, пољопривреда, шуме, настајање пустиња, урбанизација, приобалне зоне, риболов, количина вода, квалитет вода, екосистеми, врсте флоре и фауне). *Економски одрживи развој* почива пре свега на усклађивању економског и привредног развоја са капацитетима животне средине и прати се кроз две области (економску структуру и потрошњу и производњу) и седам под-области (економске перформансе, трговина, финансијски статус, коришћење енергије, сировине и отпад). Оства-

ривање *социјалне димензије одрживог развоја* темељи се на постизању благостања и поштовању људских права и прати кроз пет области (социјална правда, здравље, образовање, становање, безбедност, становништво) и дванаест под-области (сиромаштво, равноправност полова, стање ухрањености, морталитет, санитарни услови, вода за пиће, здравствена заштита, ниво образованости, писменост, услови становања, криминал, популационе промене). Како одрживи развој захтева промене које утичу на развојну политике одређени су и индикатори за праћење институционалне димензије кроз две области (институционални оквир и институционалне способности) и шест под-области (стратешка имплементација одрживог развоја, међународна сарадња, приступ информацијама, комуникациона структура, наука и технологија и спремност и одговор на несреће). (Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies 2001).

Културна димензија одрживог развоја

Чини се оправдана констатација Kurt-а у књизи *Aesthetics of Sustainability* о „недостатку културног аспекта у дискурсу одрживости (Kurt 2004, 6)“, без обзира што се још од деведесетих година прошлог века у расправама о одрживом развоју указује на значај културе. Мада, се често ова димензија посматра као део социјалне димензије и говори о социо-културној димензији одрживог развоја, чини се прихватљивије становиште по коме су ово две одвојене димензије, јер култура игра важну улогу у дефинисању наших ставова, вредности и понашања. Полазећи од значаја културе у свакодневном животу, di Castri покушава да одреди културну димензију и сматра да обухвата пре свега поштовање и неговање религијске и културне разноврсности, нову етику и понашање (Di Castri 1995, 5-7). На значај културне димензије указао је и Hawkes (2001) у својој књизи *The Fourth Pillar of Sustainability: Culture's Essential Role in Public Planning*. Четврти стуб одрживости - култура, по њему, допрноси побољшању квалитета живота, а кључ културне одрживости је неговање партнерстава, размене и поштовања између различитих стремљења владе, бизниса, уметничких организација и грађана. Залаже се за стварање и развој оквира за процену утицаја културе на животну средину, економске и социјалне одлуке. (Hawkes 2001). Сличног је мишљења и Keith Nurse, која сматра да је култура кључни елемент одрживог развоја. Полазећи од става да култура обликује оно што подразумевамо под развојем и одређује како људи делују у свету, у свом раду *Culture as the Fourth Pillar of Sustainable Development* полази од премисе да је вредност културне различитости једнака вредности биодиверзитету. (Nurse 2006). Зато, истиче да културу треба посматрати не само као додатни стуб одрживог развоја, уз еколошки, економски и социјални, већ га ставити чак испред њих.

Поменути и слична поимања чине се прихватљива, јер да би се досегао одрживи развој неопходно је прихватање холистичког погледа на свет, уз промене у вредносним системима пијединаца, друштвених група и читавог човечанства, односно како тврде неки аутори (нпр. Darlow 1996, Williams 2003), неопходно је прилагођавање на нову етику живота и праведнију расподелу друштвених добара и ресурса. Сходно томе, културна димензија, требало би да представља посебну димензију одрживог развоја, не сме да буде потчињена димензија, већ „интер-конектор“ (Osborne et al. 2007, 218) између економске, еколошке и социјалне области. Њен циљ је идентификација и заштита културних идентитета и промовисање културних особености као валидних циљеве транзиције ка одрживом развоју, јер идентитет народа означава системе, космологију и епистемички оквир како се посматра окружење и живот. (Nurse 2006)

Културну димензију одрживог развоја треба разликовати од културе одрживости. Други појам се односи на потребу промена у култури схваћеној најопштије као скупа материјалних и духовних творевина насталих људским ангажовањем и подразумева промену начина на који појединци и друштвене групе приступају решавању економских, социјалних и еколошких питања и проблема. У том контексту, овај појам треба користити за означавање потребе за променом образаца производње и потрошње и прихватање еко-хуманистичких вредности у стварању материјалних и духовних творевина.

Културну пак димензију, треба посматрати у контексту одрживог развоја, као развоја који не води унификацији модела развоја, већ поштује културне, историјске, природне особености посебних подручја, као „способност очувања културног идентитета уз омогућавање промена у складу са културним вредностима (Sustainable Development Research Institute 1998, 1). У том смислу ова димензија одрживог развоја захтева истраживање и очување културног наслеђа локалних заједница, и то како материјалног тако и духовног наслеђа и традиције, и изналажење могућности да они буде део локалног/регионалног економски одрживог развоја, што доприноси очувању идентитета локалне заједнице. Планирање за одрживу заједницу и стратегија које се односе на грађански идентитет, мултикултурализам и друге аспекте заједница мора да препозна културни капитал „традицију и вредности, наслеђе, уметност, различитости и историју (Roseland et al. 2005, 12)“, као елемент одрживог развоја, јер културни капитал је оно што смо наследили од прошлих и што остављамо будућим генерацијама (Duxbury and Gillette 2007, 5). Само на тај начин, уз економску, социјалну, еколошку и културну димензију могуће је остваривање основног циља одрживог развоја побољшање квалитета живота, уз остваривање права на избор сопственог пута развоја усклађеног са основним принципима одрживог развоја.

*ОД ГЛОБАЛНОГ ДО ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА
ЛОКАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА*

Превазилажење несклада између друштва и природе на глобалном нивоу, могуће је једино уз усаглашавање развојних политика на регионалним, државним и нивоима локалних заједница. С обзиром на специфичности посебних друштава, а ради остваривања основног циља одрживог развоја, подизања нивоа квалитета живота, неопходно је прихватање и усклађивање регионалних, државних и локалних политика развоја са глобалном политиком одрживог развоја. У том смислу Европска унија усвојила је Лисабонску стратегију (2000) и Стратегију одрживог развоја (2001) која је неколико година касније ревидирана. Оба документа истичу неопходност усклађивања економског раста са квалитетом животне средине и укључивање социјалних питања, услашавање и хармонизацију посебних политика са концептом одрживог развоја, у циљу побољшања квалитета живота на регионалном и државном нивоу, уз обавезу доношења националних стратегија одрживог развоја. „Спуштање“ концепта одрживог развоја са глобалног, на регионални и државни ниво, а од недавно и на ниво локалних заједница, показао је неопходност правилног сагледавања одрживог развоја кроз најмање четири димензије, односно укључивање и афирмацију идеје о културној димензији одрживог развоја. Актуализацији ове димензије одрживог развоја допринело је и усвајање *Агенде 21 за културу* на Четвртом форуму локалних власти у Барселони 2004. године, у којој се указује на значај културе за остваривање одрживог развоја и истиче неопходност постојања и поштовања културне различитости. (Агенда 21 за културу 2004).

Заправо, паралелно са „локалним окренутошћу“, културна димензија се појављује као област коју треба истражити и прецизирати. С обзиром да се националне стратегије одрживог развоја углавном фокусирају на три стуба одрживог развоја, укључујући и Националну стратегију одрживог развоја наше земље донету 2008. године, вредни су помена напори, пре свега острвских држава, али и неких светских градова да кроз своје стратегије укључе и културну димензију одрживости. Имајући у виду *Рио декларацију о животној средини и развоју* (члан 22) да „староседеоци и њихове заједнице, као и друге локалне заједнице, имају виталну улогу у управљању заштитом животне средине и у развоју због својих знања и традиционалног начина живота“, као и да остале земље „морају признати и правно подржати њихов идентитет, културу и интересе и омогућити њихово ефикасно учешће у постизању одрживог развоја (Рио декларација о животној средини и развоју 1992)“, као и *АГЕНДУ 21*, новозеландско Министарство за културу и наслеђе, се у складу са Закон о локалној самоуправи (2002) определило за четири стуба одрживог развоја. У својим документима потенцира да је локална власт одго-

ворна за промовисање „социјалне, економске, еколошке и културне добробити заједнице за садашњост и будућност (према: Duxbury and Gillette 2007, 14)“. Министарство истиче да је за остваривање одрживог развоја неопходно остваривање благостања у све четири области. Истовремено указује и на међусобну повезаност сва четири вида благостања, при чему је добробит свих у центру, а култура представља кључну димензију одрживости, јер обухвата пре свега право да појединци слободно изражавају свој идентитет, историју, наслеђе, традицију и учествују у културним, али и рекреативним активностима. (Извор: Duxbury and Gillette 2007, 15).

Културну димензију одрживости сусрећемо и код Cardinal-а и Adin (2005), који указују на неопходност истраживања и анализе живота Аборицина у региону Ванкувера ради остваривања локалног одрживог развоја у овом региону. Центар одрживости по овим ауторима је здравље људи, нације и земље. За постизање здравља на сва три нивоа, неопходно је анализирати и специфичност живота Аборицина, узимајући у обзир културу и традицију домородачких племена. Повезујући културу и породицу, тј. полазећи од значаја породице у култур Аборицина предлажу индикаторе културне одрживости у овом региону: проценат припадника домородачких племена који говоре традиционални језик, проценат који учествује у традиционалним активностима, проценат деце обухваћене негом, проценат самоохраних родитеља и брига о деци у породицама. Имајући у виду повезаност и интеракцију између димензија одрживости и сталне промене у друштву, понуђене индикаторе не посматрају као једном за свагда дате, већ наглашавају њихову развојност и потребу дограђивања и прилагођавања новонасталим ситуацијама. (Cardinal and Adin 2005, 6 и 22).

Имајући у виду основне принципе одрживог развоја, културна димензија превасходно захтева истраживање специфичности локалних заједница, углашавање еколошких, економских, социјалних и културних обележја локалне заједнице са њима (специфичностима) и општим принципима одрживог развоја, а у циљу успостављања одрживих стилова живота и повећања квалитета живота на локалном нивоу. Заправо, одрживи развој на глобалном нивоу могуће је достићи само ако је постигнута локална одрживост.

*Културна димензија одрживог развоја у
Националној стратегији одрживог развоја Србије*

Културна димензија одрживог развоја није на адекватан начин сагледана ни у *Националној стратегији одрживог развоја Србије*. Наиме, полазећи од опште прихваћеног становишта о три стуба одрживог развоја, који се потенцирају у Рио декларацији (1992), Лисабонској декларацији (2000), Стратегији одрживог развоја ЕУ (2001. и редифинисаној 2008), Јоханесбуршкој декларацији (2002), Стратеги-

ја истиче три стуба одрживог развоја: економски, социјални и заштиту животне средине. Као кључне приоритете у остваривању визије одрживог развоја наводи: „чланство у ЕУ, /.../, развој конкурентне тржишне привреде и уравнотежен економски раст, подстицање иновација, стварање бољих веза између науке, технологије и предузетништва, повећање капацитета за истраживање и развој, укључујући нове информационе и комуникационе технологије, /.../, развој и образовање људи, повећање запошљавања и социјална укљученост, стварање већег броја радних места, привлачење стручњака, унапређивање квалитета и прилагодљивости радне снаге, већа улагања у људске ресурсе, /.../, развој инфраструктуре и равномеран регионални развој, унапређивање атрактивности земље и обезбеђење адекватног квалитета и нивоа услуга, /.../, заштита и унапређење животне средине и рационално коришћење природних ресурса, очување и унапређивање система заштите животне средине, смањење загађења и притисака на животну средину, коришћење природних ресурса тако да остану расположиви и за будуће генерације, /.../ (Национална стратегија одрживог развоја 2008)“.

Ипак, сама Стратегија кроз део који се односи на друштвену димензију одрживости, прецизније у делу *Друштвене вредности, квалитет живота и друштвено благостање*, донекле обрађује и културну димензију, уз апострофирање повезаности друштвене компоненте одрживог развоја са квалитетом образовања као предусловом „за индивидуални развој и очување идентитета (Национална стратегија одрживог развоја 2008, 43)“. Како се даље наводи досезање друштвеног благостања зависи и од друштвеног и културног идентитета схваћеног „као скупа релативно трајних идентификатора, а не као кохерентне и стабилне целине (Исто, 46)“, као и од одрживих животних стилова, вредносних оријентација, повећања социјалног капитала и економског развоја. Од седам стратешких циљева у досезању друштвене одрживости, најмање три су повезана за културном димензијом: промоција и развој одрживих животних стилова, формулисање идентитета као дела дугорочне стратегије развоја културе и увећање културног капитала очувањем, афирмацијом и презентовањем културне баштине. (Исто, 47).

Културна димензија одрживог развоја сагледана кроз социјалну димензију, оставља довољно простора да се операционализује на нивоу локалних заједница, с обзиром да концепт одрживог развоја мора да се спусти до овог нивоа. Не улазећи у ширу елаборацију различитих ставова да ли је за остваривање одрживог развоја локалних заједница неопходно изградити и Локални еколошки акциони план и Локалну агенду 21 (Катић 2006, 158-159), у изради ових докумената и осталих стратешких докумената неопходно је узети у обзир културно наслеђе и традицију локалних заједница, и ускладити развојне циљеве са њима.

Културна димензија одрживог развоја, као стуб одрживог развоја посебно је значајно при планирању развоја у мултикултурним и мултинационалним срединама, јер само уз уважавање културних, природних и свих других специфичности и особености локалне заједнице и уз усглашавање циљева развоја са њима, могуће је остварити пуни развој. Међутим, због испреплетаности димензија одрживог развоја, а посебно културне и социјалне и чињенице да свака локална заједница поседује и посебна културна обележја, чини се немогуће установити јединствене индикаторе за праћење културне одрживости. Ипак, ако се као области ове димензије узму различите врсте идентитета (етнички, религијски, национални) и културно стваралаштво, културна одрживост може да се прати примера ради кроз демографске податке, правну регулативу, програмске садржаје радио и ТВ емисија, штампане медије, бриге за културно наслеђе, учешће и практиковање традиционалних обичаја, али и кроз производну делатност.

ЗАКЉУЧАК

Одрживи развој се разматра са економског, еколошког, социолошког, политиколошког, филозофског, етичког, технолошког становишта, при чему су се исполоризовали различити ставови у оквиру сваког од њих. На једној страни, одрживи развој се критикује пре свега због истицања везе између сиромаштва и деградације животне средине, јер смањење сиромаштва, које је углавном обележје неразвијених подручја, подразумева економски раст који је показао да нема слуха за заштиту животне средине, слободно тржиште, трансфер знања и технологије из развијених у неразвијене земље, што у крајњем случају има за последицу јачања најразвијенијих земаља. Истовремено, ове државе су у политичком смислу и најмање спремне да учине промене у свакодневном животу (пример потписивање Кјото протокола). Са друге стране, замера се потенцирање интергенерацијске одговорности и отвара морална дилема да ли садашње генерације имају била какву одговорност према будућим, јер се не зна да ли ће их уопште бити, како ће изгледати и какве ће потребе имати. Насупрот њима налазе се аутори који у овом моделу развоја виде излаз из економске, еколошке и опште друштвене кризе. По њима економски одрживи развој води ефикасном привредном развоју, јер штеди ресурсе и енергију. Интергенерацијска солидарност и одговорност почива на основним људским правима и слободама, те искоришћавање природних ресурса данас не сме угрозити могућност њиховог коришћења у будућности, без обзира какве ће бити будуће генерације. Истовремено, заговорници овог модела развоја истичу и потребу другачијег поимања места и улоге човека у свету који га

окружује, истичући да природа представља вредност по себи, да је човек само зрнце песка у мору природних различитости, али обдарен свешћу те да има одговорност према себи, другима и будућим генерацијама. Поштовање природе и законитости у њој, обазриво, промишљено делање и штедљивост су принципи који треба да прожимају свакодневни живот и све делатности.

Чини се, без обзира на замерке које се упућују концепту одрживог развоја, да овај концепт пружа могућности за усаглашавање економског развоја са еколошким законитостима и омогућава остваривање социјалне правде, али само уз прихватање еко-хуманистичког и холистичког погледа на свет од глобалног до локалног нивоа, и увођење четврте димензије одрживог развоја. Само на тај начин оствариће се идеје о економском просперитету, социјалној правди и заштити животне средине уз очување биолошке и културне разноврсности и поштовање специфичности локалних заједница.

ЛИТЕРАТУРА

- Агенда 21 за културу*. 2004.
<http://agenda21culture.net/index.php?option=com_content&view=article&id=44&Itemid=58&lang=sr> (преузето 1.03.2010)
- Ворд, Барбара и Рене Дибо. 1976. *Земља планета наша једина*. Београд: Глас.
- Georgescu-Roegen, Nicholas. 1971. *The entropy law and the economic process*. Cambridge: Harvard University press.
- Gabor, Dennis et al. 1978. *Beyond the age of waste*. Pergamon press.
- Grul, Herbert. 1985. *Jedna planeta je opljačkana*. Београд: Prosveta.
- Darlow, Alison. 1996. Cultural policy and urban sustainability: Making a missing link? *Planning Practice and Research* 11(3): 291–301.
- Deklaracija o čovekovoј sredini*. 1972. U Đukanović, Mara. 1991. *Ekološki izazov*. Београд: ELIT.
- Di Castri, Francesco. 2004. Sustainable tourism in small islands: Local empowerment as the key factor. *INSULA* February, 50–5.
- Di Castri, Francesco. 1995. Came up with a good metaphor: “The *Chair* of sustainable development. *Nature & Resources* 3 (3): 2–7.
- Duxbury, Nancy and Eileen Gillette. 2007. *Culture as a key dimension of sustainability: Exploring concepts, themes and models*. Canada: Centre of expertise on culture and communities.
- Катић, Милош. 2006. Локални еколошки акциони планови у Србији. У *Локални одрживи развој: изазови планирања развоја у градовима и општинама Србије*, уредио Слободан Милутиновић, 155–68. Београд: Стална конференција градова и општина..
- Laszlo, Ervin et al. 1979. *Goals for mankind: On the new horizons of global community*. New York: Signet books.
- Lay, Vladimir 2007. Vizija održivog razvoja Hrvatske: Prinosi artikulaciji polazišta i sadržaja vizije. U *Razvoj sposoban za budućnost – prinosi promišljanju održivog razvoja*, urednik Vladimir Lay, 13–52. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Major, Federiko. 1991. *Sutra je uvek kasno*. Београд: Jugoslovenska revija.

- Марковић, Данило Ж. 2005. *Социјална екологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Meadows, Donella H. et al. 1972. *The limits to growth*. London: Pan books.
- Mesarović, Mihailo and Eduard Pestel. 1976. *Čovečanstvo na raskršću*. Zagreb: Stvarnost.
- Милеуснић, Валентина. 1995. Екологија и глобални привредни развој. *Директор* 4–5: 30–7.
- Mishan, Ezra. 1967. *The costs of economic growth*. London: Stapples press.
- Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије*. (<http://www.srbija.gov.rs/>)
- Norgaard, Richard B. 1994. *Development betrayed: The end of progress and a co-evolutionary revisioning of the future*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Nurse, Keith. 2006. Culture as the fourth pillar of sustainable development. <<http://www.fao.org/SARD/common/ecg/2785/en/Cultureas4thPillarSD.pdf>> (преузето 25.02.2011).
- Odum, Eugen P. 1954. *Fundamentals of ecology*. Philadelphia: W. B. Saunders company.
- Orboi Manuela-Dora et al. 2010. Sociological dimensions of sustainable development. *Research Journal of Agricultural Science* 42 (3): 749–55.
- Osborne, Michael et al. (Eds.) 2007. *Social capital, lifelong learning and the management of place: An international perspective*. London and New York: Routledge
- Pearce, David W. et al. 1990. *Sustainable development: Economics and the environment in the third world*. London, U.K.: Earthscan publications.
- Redclift, Michael. 1989. *Sustainable development: Exploring the contradictions*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Repetto, Robert. 1986. *World enough and time – Successful strategies for resource management*. New Haven: Yale University press.
- Рио декларацији о животној средини и развоју*. 1992. У *Напори Уједињених нација за бољу животну средину*. 1997. Београд: Савезно Министарство за заштиту животне средине.
- Roseland, Mark et al. 2005. *Towards sustainable communities: Resources for citizens and their governments*. Gabriola Island, BC: New society publishers.
- Solow, Robert M. 1993. Sustainability: An economist's perspective. In *Economics of the environment*, edited by Robert Dorfman and Nancy S. Dorfman, 179–87. New York: Norton.
- Spangenberg, Joachim H. 2007. The institutional dimension of sustainable development. In *Sustainability indicators: An scientific assessment*, edited by Tomas Hak et al, 107–27. Washington, Covelo, London: Island press.
- Sustainable development research institute. 1998. *Social capital formation and institutions for sustainability*. Workshop proceedings prepared by Asoka Mendis. Vancouver: Sustainable Development Research Institute.
- <www.williambowles.info/mimo/refs/soc_cap.html> Sustainable (преузето 1.02.2011.)
- Tinbergen, Jan. ed. 1976. *RIO: Reshaping the international order: A report to the club of Rome*. New York: E.P. Dutton and Co.
- Tofler, Alvin. 1983. *Treći talas*. Београд: Prosveta.
- United Nations commission on sustainable development. 2001. *Indicators of sustainable development: Guidelines and methodologies*. <www.un.org> (преузето 20.05. 2009)
- Forrester, Jay W. 1971. *World Dynamics*. Wright-Allen press
- Hawkes, Jon. 2001. *The fourth pillar of sustainability: Culture's essential role in public planning*. Commissioned by the cultural development network Victo-

- ria. Melbourne: Common ground publishing.
- Carson, Rachel. 1962. *Silent spring*. Boston: Houghton Mifflin.
- Castro, Carlos J. 2004. Sustainable development: Mainstream and critical perspectives. *Organization Environment* 17 (2): 195–225.
- Commoner, Barry. 1971. *The closing circle: Nature, man, and technology*. New York: Knopf.
- Cardinal, Nathan and Emilie Adin. 2005. *An urban Aboriginal life: The 2005 indicators report on the quality of life of Aboriginal people in the Greater Vancouver region*. Vancouver, BC: Centre for native policy and research.
- World commission on environment and development. 1987. *Our common future*. Oxford: World commission on environment and development.
- Williams, Maureen. 2003. *Sustainable development and social sustainability*. Hull, QC: Strategic research and analysis, department of Canadian heritage. Reference: SRA-724.

Vesna Miltojević, Niš

CULTURE AS A DIMENSION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract

Social development in the contemporary conditions associated with the model of sustainable development. The very term is derived from biological disciplines to the concept of sustainability began gradually to permeate and to be used in other sciences as well as in practice. Except in science, the concept was accepted by the international community, and the concept of sustainable development was adopted as a global concept of development in the Conference in Rio de Janeiro, in order to overcome and find a possible way to solve problems related to the development of modern civilization.

Normally deals with the three dimensions of sustainable development: economic, social and environmental. The paper points to the partial neglect of the fourth cultural dimension, which is important for achieving development in the true sense, the diversification of cultural and national identity in multicultural societies.

Key words: sustainable development, economic sustainability, social sustainability, environmental sustainability, cultural sustainability